

ACTA HISTRIAE
30, 2022, 1

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE
30, 2022, 1

KOPER 2022

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 30, leto 2022, številka 1

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Stuart Carroll (UK), Angel Casals Martinez (ES), Alessandro Casellato (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Lucien Faggion (FR), Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleš Maver, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Jože Pirjevec, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Lara Petra Skela, Marjan Horvat, Žiga Oman

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot

**Lektorji/Supervisione/
Language Editors:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Arnela Abdić (angl.)

**Izdajatelj/Editori/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Institut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zdjp.si/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Hong Kongški guverner Sir Henry Arthur Blake in Qingov uradnik Cen Chunxuan (岑春煊) / Hong Kong Governor Sir Henry Arthur Blake and a Qing official Cen Chunxuan (岑春煊) / Il governatore di Hong Kong Sir Henry Arthur Blake e un ufficiale di Qing Cen Chunxuan (岑春煊) (Wikimedia Commons).

Redakcija te številke je bila zaključena 31. marca 2022.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a* Creative Commons BY-NC 4.0.

Navedila avtorjem in vsi članki in barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdjp.si/it/>.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website [http: https://zdjp.si/en/](https://zdjp.si/en/).

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Vid Žepič:** Kužni privilegiji v občepравни doktrini in evropskih civilnih kodifikacijah 1
Privilegia pestis nella dottrina del diritto comune e nei codici del diritto civile europeo
The »Plague Privileges« in the Legal Doctrine of the ius commune and in the European Civil Codifications
- Mario Novak & Tamás Hajdu:** Život i smrt u zaleđu kvarnerskog zaljeva tijekom srednjeg vijeka: bioarheološka analiza ljudskih koštanih ostataka iz Triblja, iskopavanja 2015. godine. Bioarheologija srednjovjekovne populacije iz Triblja 23
La vita e la morte nell'entroterra della baia del quarnero medioevale: analisi bioarcheologiche dei resti di ossa umane a Tribalj, scavi nel 2015.
Bioarcheologia della popolazione medievale di Tribalj
Life and Death in the Hinterland of Kvarner Bay During the Middle Ages: Bioarcheological Analysis of Human Bone Remains from Tribalj, Excavations in 2015. Bioarcheology of the Medieval Population from Tribalj
- Loris De Nardi:** Una modalità di contribuzione indiana per i domini italiani meridionali degli Asburgo di Spagna? I donativi extra-assembleari del 1629, 1630 e 1637 43
An Indian Contribution Modality for the Southern Italian Domains of the Habsburgs of Spain? The Extra-Assembly Gifts of 1629, 1630 and 1637
Indijski model dajatev za južno-italijanske dominione Habsburgov v Španiji? Izredne dajatev v letih 1629, 1630 in 1637
- Vanja Kočevar:** Generalni mandat cesarja Ferdinanda II. o verskih razmerah na Kranjskem iz leta 1631: (ne)prilagoditev kranjskih elit na protireformacijo in katoliško prenovo 67
Il mandato generale dell'imperatore Ferdinando II del 1631 relativo alla situazione religiosa in Carniola: il (dis)adattamento delle élite carniolane alla controriforma e alla riforma cattolica
The 1631 General Mandate of Emperor Ferdinand II on the Religious Situation in Carniola: (Non-)Adaptation of Carniolan Elites to the Counter-Reformation and Catholic Revival
- Nikola R. Samardžić & Marija V. Kocić:** Naples and Sicily after Utrecht and Rastatt 1713–1714. From the British Perspective 101
Napoli e Sicilia dopo Utrecht e Rastatt 1713–1714. Dalla prospettiva britannica
Neapelj in Sicilija po Utrechtu in Rastattu 1713–1714. Iz britanske perspektive

- Remzi Avci:** Writing the Orient: The Representation of the Ottoman Society in the Travel of Eduard Sachau (1845–1930) 121
Scrivere sull'Oriente: la rappresentazione della società ottomana nel viaggio di Eduard Sachau (1845–1930)
Pisanja o Orientu: upodobitev otomanske družbe v potopisu Eduarda Sachaua (1845–1930)
- Yizheng Zou:** The collaboration of Chinese and British radicals and the role of Hong Kong in modern Chinese history 141
La collaborazione tra i radicali cinesi e britannici e il ruolo di Hong Kong nella storia della Cina moderna
Sodelovanje kitajskih in britanskih radikalov ter vloga Hong Konga v moderni kitajski zgodovini
- Manca G. Renko:** Razredni boj proti nacionalizmu. Primer Trsta med 1888 in 1914 161
La lotta di classe contro il nazionalismo. L'esempio di Trieste 1888–1914
Class Struggle vs. Nationalism. Example of Trieste 1888–1914
- Iskra Iveljić & Miha Preinfalk:** From the Habsburg to the Karadžević Dynasty. The Position of Croatian and Slovenian Nobility in the Yugoslav State 185
Dagli Asburgo ai Karadjordjevic. La posizione della nobiltà croata e slovena nello stato jugoslavo
Od Habsburžanov do Karadževićev. Položaj hrvaškega in slovenskega plemstva v jugoslovanski državi
- Egon Pelikan:** Odstavitev zadnjega slovenskega škofa v Julijski krajini – Franciška Borgie Sedeja 215
La deposizione dell'ultimo vescovo sloveno della Venezia Giulia – Francesco Borgia Sedej
Removal of the Last Slovene Archbishop in Venezia Giulia – Frančišek Borgia Sedej
- Tomaž Ivešić:** Exchanging the “Progressive Experiences” in a Transnational Perspective: Nationality, Economy and Federalism in Yugoslavia and Czechoslovakia in the 1960s 239
Scambiare “l'esperienza progressista” nella prospettiva transnazionale: nazionalità, economia e federalismo in Jugoslavia e Cecoslovacchia negli anni sessanta
Izmenjava “progresivnih izkušenj” v transnacionalni perspektivi: nacionalnost, ekonomija in federalizem v Jugoslaviji in Čehoslovaški v šestdesetih letih

RAZREDNI BOJ PROTI NACIONALIZMU. PRIMER TRSTA MED 1888 IN 1914

Manca G. RENKO

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: manca.renko@gmail.com

IZVLEČEK

Članek se ukvarja z analizo stikanj in razhajanj različnih idejno-političnih gibanj na območju Trsta od osemdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne. Predvsem raziskuje odnos socialne demokracije do liberalizma; od tega, kako sta se sprva obe ideji stikali, nato pa z jasnejšo ideološko artikulacijo in konkretnimi političnimi izkušnjami čedalje bolj razhajali. Članek se dotika tudi drugih idejnih gibanj, denimo ženske emancipacije, ter pa posameznih dogodkov, ki so še posebej jasno pokazali na ideološka razhajanja med obema taboroma. Tak primer je denimo ruska revolucija 1905; skozi polemiko dveh tržaških časnikov, liberalno-narodnjaške Edinosti in socialističnega Rdečega prapora lahko spremljamo nekatere od temeljnih nazorskih razlik. Pozornost je namenjena tudi ideji slovanske sloge in odnosu privržencev različnih nazorov do nje; sploh na primeru neoslavizma. Predstavljene so tudi zamisli zgodnjih socialdemokratskih teoretikov (Henrik Tuma, Ivan Regent, Karel Slanc) in njihov odnos do Trsta kot idealnega laboratorija za razvoj socialističnega gibanja.

Ključne besede: socializem, liberalizem, nacionalizem, internacionalizem, ženska emancipacija, slovanstvo, Trst

LA LOTTA DI CLASSE CONTRO IL NAZIONALISMO. L'ESEMPIO DI TRIESTE 1888–1914

SINTESI

L'articolo presenta l'analisi delle somiglianze e delle differenze tra due movimenti ideologici e politici nell'area di Trieste dal 1880 fino alla Prima guerra mondiale. In particolare vi si esplora l'atteggiamento della socialdemocrazia riguardo al liberalismo – da come si sono prima confrontati, e poi di come, con un'articolazione ideologica più chiara e una esperienza politica nella prassi, divennero sempre più divergenti. L'articolo tratta anche altri movimenti ideologici, come l'emancipazione femminile, nonché alcuni eventi storici che hanno messo a nudo le differenze ideologiche tra i due gruppi ideologici. Un esempio è

la rivoluzione russa del 1905; attraverso la polemica di due giornali triestini, il liberalnazionale Edinost e quello socialista Rdeči prapor, possiamo rintracciare alcune delle differenze fondamentali della loro visione del mondo. Nell'articolo viene posta anche attenzione all'idea della solidarietà slava e al diverso atteggiamento nei suoi confronti; specialmente nel caso del neo-slavismo. Vi si presentano inoltre le idee dei primi teorici socialdemocratici (Henrik Tuma, Ivan Regent, Karel Slanc) e il loro rapporto con Trieste come laboratorio ideale per lo sviluppo del movimento socialista.

Parole chiave: socialismo, liberalismo, nazionalismo, internazionalismo, emancipazione femminile, slavismo, Trieste

UVOD

Od leta 1848 dalje je bil nacionalizem najbolj prisotno emancipatorno gibanje, ki je doseglo vsa območja Habsburške monarhije. A bolj kot se bližamo koncu stoletja, večjo konkurenco nacionalizem dobiva v drugih gibanjih, predvsem v socialističnem internacionalizmu, delno pa tudi v boju za enakopravnost žensk. Namen tega prispevka je na multikulturnem območju Trsta opazovati, kako so se med seboj srečevala, spajala in razhajala različna gibanja: nacionalizem, liberalizem, socializem in boj za pravice žensk. Analizirano bo predvsem obdobje od ustanovitve Avstrijske socialno demokratske stranke (ASDS) leta 1888/9 do prve svetovne vojne.

Delo se naslanja na znanstveno in strokovno literaturo, ki je z vidika politične, socialne in kulturne historiografije že obravnavala analizirano območje ter se osredotoča na teme, ki stojijo v središču zanimanja tega prispevka. Z vlogo Trsta v političnem življenju Slovencev se je ukvarjal Jože Pirjevec (2007), s slovanstvom in slovenstvom v Trstu pa Milan Pahor (2004). Nacionalnemu vprašanju obmejnih območij se je posvetil Pieter Judson (2006), konkretnemu primeru Trsta pa so bile med drugim namenjene raziskave Dominique K. Reill (2012), Giorgia Negrellija (1978), Marine Cattaruzze (2017), Borisa Gombača (1993), Boruta Klabjana (2011; 2013; 2015) in Marte Verginella (2009; 2011; 2017). Raziskave slednje so posebej pomembne tudi za razumevanje politične, kulturne in socialne vloge žensk na Tržaškem. Tržaški socialni demokraciji v času druge internacionale se je temeljito posvetila Marina Cattaruzza (2011), s specifikami slovenske socialne demokracije v Trstu zadnjega desetletja 19. stoletja pa se je ukvarjal Boris Gombač (2006). O istem obdobju, le da brez omejitve na tržaško območje, je pisal tudi Dušan Kermavner (1963), ki se je poleg tega posvetil tudi slovenski publicistiki in njenemu odnosu do ruske revolucije leta 1905. Ko gre odnos, ki ga je imelo slovensko prebivalstvo do Rusije, je najobsežnejša študija Iskre Čurkina (1995). Z neoslavizmom kot zadnjim poskusom vzpostavitve vseslovanske vzajemnosti se je ukvarjala Irena Gantar Godina (1994).

Pričujoči prispevek se od že objavljenih raziskav razlikuje po tem, da skuša slediti raznovrstnim emancipatornim gibanjem v Trstu, ki so se dojemala kot napredna. Ne opira se le na odnos med političnimi tabori, pač pa v perspektivo postavlja tudi druga, slabše organizirana, a vseeno prisotna gibanja, denimo slovansko vzajemnost in emancipacijo žensk. V čem se je razlikoval odnos tržaških socialdemokratov in liberalcev do slovanske vzajemnosti, (jugo)slovanstva, (inter)nacionalizma in neoslavizma? Kako so se njihovi pogledi na te koncepte spreminjali? Kako se je v obravnavanem obdobju spreminjal pogled na koncepta naroda in razreda? Kako sta ta dva koncepta na Tržaškem (so) oblikovala drug drugega, kako si nasprotovala ter se dopolnjevala?

Članek posebno pozornost namenja ruski revoluciji leta 1905, saj so se skozi ta, od Trsta sicer geografsko oddaljeni zunanjepolitični dogodek, zrcalili notranjepolitični in svetovnonazorski mestni konflikti med liberalno-

-nacionalnim in socialističnim polom. Hkrati je bilo leto 1905 prelomno tudi za avstrijsko socialdemokracijo, ki je po tem obdobju postajala čedalje manj internacionalna; namesto tega pa so se razvijale posamezne nacionalne socialdemokratske ideje. Revolucija je tudi spremenila samo idejo vseslovenskega gibanja, saj je sprememba Rusije v ustavno monarhijo omogočila formiranje neoslavizma, zadnjega slovanskega idejnega gibanja, ki je vzniknilo pred prvo svetovno vojno.

Raziskava temelji na analizi časopisnih virov (podrobneje so navajani: Rdeči prapor, Edinost in Slovenka, nekoliko redkeje pa še Delavec, Slavenska misao, Delavski list in Slovanski svet), takratnih teoretskih prispevkih vodilnih socialdemokratov obravnavanega območja (Etbin Kristan, Henrik Tuma, Karel Slanc, Ivan Regent) ter njihovih avtobiografskih virih (Regent, Tuma).

NACIONALNO VPRAŠANJE, PREIZKUSNI KAMEN

Trst se je v drugi polovici devetnajstega stoletja iz trgovskega mesta čedalje hitreje spreminjal v industrijsko mesto. Naraščanje delavstva je vplivalo tudi na socialno in politično strukturo mesta. Do ustanovitve Avstrijske socialne demokratske stranke (ASDS) leta 1888/9 se je delavstvo v Trstu združevalo v delavskih podpornih društvih, ki so obstajala pod okriljem meščanskih strank. Pozneje se je pod avstrijskim vplivom začela socialistična misel razvijati tudi v Trstu, kjer pa je – vsa leta socialističnega delovanja – duhove najbolj buril socialistični internacionalizem (Gombač, 2006, 97). Socializem je v Trstu napredoval le počasi, še ob koncu osemdesetih let je bil omejen le na ožji krog navdušencev; tudi takratna politična zaostritev v krogu avstrijske socialne demokracije v Trstu ni imela močnejšega odmeva. Med letoma 1888 in 1914 je socialdemokracija poleg liberalnega in katoliškega tabora postala tretja politična sila v mestu. Prevladujoči liberalizem, tako italijanski kot slovenski, se je opiral na nacionalizem. Italijanski nacionalizem, ki je svoj vzpon na obmejnem območju doživel predvsem v devetdesetih letih 19. stoletja, je vključeval tudi antislavizem in je kot tak nasprotoval težnjam Slovencev in Hrvatov po pravici do manifestacije lastne nacionalnosti. Odgovor na to je bil tudi slovenski liberalizem, ki je temeljil na nacionalni komponenti. Zato je vzpon tržaške socialne demokracije, ki je v svoje središče postavljala internacionalizem, predstavljal idejni in ideološki pretres v mestu (Cattaruzza, 2011; Cattaruzza, 2017).

V narodnostno mešanem Trstu, kjer so živeli pripadniki različnih slovenskih narodnosti, je bila ideja slovanske vzajemnosti prisotna vsaj od sredine

19. stoletja dalje. Fran Podgornik¹ in Ante Jakić², tržaški starosti te ideje, sta zagovarjala stališče, da je del slovanske kulture le tisto, kar je prvobitno slovansko, in da se mora slovanska kultura otepati vseh tujih vplivov. Tega nista imela v mislih le za književnost, slikarstvo in glasbo, ampak tudi za politiko. Z argumentom tujosti sta denimo nasprotovala socialni demokraciji, češ da je ta za Slovane nekaj tujega in jim zato lahko škodi. Ogrožala naj bi jih v verskem, nacionalnem in ekonomskem pogledu. Največja nevarnost socialne demokracije naj bi bila po Podgornikovem mnenju v tem, da prezira nacionalni značaj in zaničuje narodne stranke (centrala socialne demokracije je do prve svetovne vojne ostajala na Dunaju), ki pa naj bi bile po njegovem temeljne za politični napredek.³ Vendar pa avstrijska organizacija ni bila glavni problem za starejše pripadnike slovanskega gibanja, še bolj pereča se je zdela jasnejša zavezanost jugoslovanstvu, ki jo je razglašala socialna demokracija. Že ime stranke JSDS⁴ priča tudi o tem, da ji jugoslovanstvo pomeni več od le geografske naključnosti, s čimer se razlikuje od splošnega slovanstva, ki ga je zagovarjal Podgornikov Slovanski svet.

- 1 Fran Podgornik (1846–1904) je bil na Dunaju 1879 tajnik slovenskega literarnega društva, pozneje v življenju pa sodeloval pri več slovenskih časopisih (Soča, Zora, Zvon, Slovenski narod, Dom in svet, Edinost ...). Bil je slavjanofil in rusofil starejšega kova in njegovi nazori so ob koncu 19. stoletja že sodobnikom delovali zastareli. Ukvarjal se je predvsem z narodnim vprašanjem, zagovarjal je vseslovansko slogu pod ruskim plaščem, verjel, da bi morali vsi Slovenci govoriti rusko, prevzeti cirilico ter pravoslavno bogoslužje. Predvsem so ga zanimali slovenski kmetje, manj delavci, a na splošno je verjel, da bi Slovincem univerza lahko celo škodila (znanstveno in leposlovno naj delujejo v ruščini). Zavrnil je Marxove ideje ter bil velik nasprotnik revolucije. Leta 1888–99 je ustanovil v Trstu časnik Slovanski svet, ki se je ukvarjal predvsem s politiko. Njegova misel na Slovence ni imela velikega vpliva, še največ privržencev pa je našel v Trstu in v rusofilskih krogih. Čeprav je večkrat polemiziral z Edinostjo, mu je bila ta večino časa naklonjena in je rada povzemala njegove ideje. Kritiziral je tako katoliško kot narodno-napredno stranko; največji odpor pa je zaradi zanikanja nacionalnega čutil do socialne demokracije (Pirjevec, 2007).
- 2 Ante Jakić v slovenskem prostoru ni zares znan; aktiven je bil predvsem v Trstu, kjer je izdajal časopis Slavenska misao, ki je od leta 1903 izhajal v hrvaščini; pred tem ga je urednik tiskal v francoščini kot *La Pensée Slave*. Jakić je bil naklonjen tako avstrijskemu cesarju kot ruskemu carju (Nikolaju II); k slednjemu se je v svojih uvodnikih tudi večkrat obračal po pomoč. Sicer je bil poleg slovanofilskih in rusofilskih tendenc v Trstu znan predvsem po svojem ekscentričnem življenjskem slogu.
- 3 Te trditve se pojavljajo večkrat, predvsem ob koncu devetdesetih let 19. stoletja, po ustanovitvi JSDS npr. Slovanski svet, 5. 3. 1897, 38.
- 4 Zаметke socialističnega gibanja na Slovenskem lahko zasledimo že v sedemdesetih letih, na delavce pa so vplivali predvsem tuji kolegi, sploh italijanski, nemški in češki, ki so v Trstu kot pristaniškem mestu našli svoje delo. Ideja se je širila tudi preko slovenskih delavcev, sploh rudarjev, ki so bili migrantski delavci oz. so opravljali sezonska dela v tujini. Do leta 1884 se je radikalni socializem, včasih celo anarhizem, zaradi policijskega pritiska umaknil zmernejši socialni demokraciji, vendar pa socializem v Trstu tedaj ni bil razširjena ideologija, pač pa je bil omejen na ožje kroge in posameznike, ne glede na nacionalnost. Vendarle pa velja poudariti, da so imeli proti koncu 19. stoletja tržaški Slovenci več stika z dunajsko socialdemokratsko centralo kot njihovi italijanski someščani (Kermavner, 1963; Volk, 1993; Cattaruzza, 2011).

Leto po ustanovitvi JSDS (1898) je v Trstu začel izhajati tudi socialistični časopis Rdeči prapor⁵, ki je večkrat razložil, zakaj socializem ni nikakršno neavtohtono gibanje ampak je domač, sploh ker temelji na vsakem posamezniku in je nujen celotnemu človeštvu, saj beda ne izbira narodnosti ali pokrajin, ampak je enako neusmiljena do vseh ljudi. Bede človeka ne morejo odpraviti Bog, narod ali politika, ampak morajo delavci »spoznati, da je tudi za nje ena sama pomoč: pomagaj si sam.« Da pa bi si lahko pomagali, je treba iti v boj proti kapitalizmu, najprej vsak zase in nato kot skupnost.⁶ Že Delavec, predhodnik Rdečega prapora, ki je od leta 1893 izhajal na Dunaju, v Trstu, Ljubljani in Zagrebu, je zagovarjal združitev jugoslovanskih delavcev v enotno gibanje, hkrati pa opozarjal, da boj za narodnostne pravice nima smisla, saj niso pripadniki lastnega naroda nič manjši izkoriščevalci proletariata od pripadnikov tujih narodov, kar so utemeljili z besedami:

*Industrija se je pričela zadnjih let tudi v jugoslovanskih deželah razvijati, in tisoče naših bratov robota 'narod ljubečim' Jugoslovanom po njihovih tvornicah, ter ne zasluži niti toliko, da bi skromno preživela sebe in svoje družine. Naša buržoazija vedno vpije, da preti Jugoslovanom od drugih narodov pogin, sami pa izkoriščajo svoje lastne krvne brate tako, da jim ne ostaja toliko časa, da bi čitali kako koristno knjigo ter razširili duševno obzorje.*⁷

Navedeni očitek lahko beremo kot neposredni obračun z narodnjaki, katerih stališča je med drugim predstavljal Podgornikov Slovanski svet. Po eni strani naj bi bili zaskrbljeni za narod in so neprestano poudarjali pomen narodne kulture, po drugi strani pa niso problematizirali izkoriščanja delavstva, ki se zaradi izmučenosti in gmotnih razmer ni zmoglo ukvarjati z lastno izobrazbo ter kulturnim povzdigovanjem. Nekaj let pozneje (1905) je pojem narodne kulture tudi teoretsko ovrgel v Trst priseljen socialist Etbin Kristan⁸, ki je zagovarjal, da je kultura lahko le internacionalna in si je noben narod ne more lastiti; kultura ima lahko v sebi nekaj »narodnega kolorita«, a ustvarjajo jo vsi narodi. Dodal je še: »Zanikati mednarodnost se pravi zaničevati kulturo. Siromašen bi bil tisti narod, ki ne bi rad sprejemal, kar je dobrega in lepega zraslo pri drugih narodih.« (Kristan, 1950,

5 Rdeči prapor je bil osrednje glasilo slovenske socialne demokracije, v Trstu je izhajal v nakladi približno 1100 izvodov (Cattaruzza, 2011, 54).

6 Rdeči prapor, 20. 1. 1900: Opomba uredništva, 4.

7 Delavec, 10. 12. 1896: Shod jugoslovanskih socijalnih demokratov o Božiču v Zagrebu, 140.

8 Kristanu bi lahko pripisali tudi avtorstvo nepodpisanega citiranega članka iz Delavca.

157).⁹ Posebej se je dotaknil tudi delavskega vprašanja ter poudaril, da je kultura, kakršno imajo Slovenci na voljo, namenjena le peščici izobražencev; da bi bilo lahko drugače, pa bi moralo najprej priti do blagostanja. Ljudje, ki jih neprestano skrbi za vsakdanji kruh in so zgarani od fizičnega dela, ne morejo uživati kulture in ji ne morejo neposredno ničesar prispevati. Zato so za kulturo po Kristanovem mnenju veliko bolj od kulturnih domov pomembne delavske organizacije, ki se borijo za boljše življenje proletarcev. Šele ko bo to doseženo, bo imela kultura sploh smisel (Kristan, 1950, 158).

Bistvo socialističnega stališča do narodnosti je bilo, da domači kapitalisti do delavcev niso nič prizanesljivejši ali bolj razsvetljeni od tujih. Slovanski socialisti v Trstu so svoj internacionalizem jemali resno, uporabljali pa so ga celo za preizkus tega, kdo resnično razume socializem in kdo ne. Tržaški socialist Ivan Regent je o nacionalnem vprašanju govoril kot o »preizkusnem kamnu«, na katerem »je bil vedno razkrinkan vsak, kdor ni razumel nujnosti razrednega boja proletariata po načelih internacionalizma. Kdor se ni zapisegel temu boju z vso dušo in prepričanjem, da je to edina prava pot za osvoboditev proletariata, je za vedno obvisel na nacionalizmu.« (Regent, 1961, 13).

Tudi Rdeči prapor je dosledno obračunaval z narodno politiko in si prizadeval pokazati, da obstajajo emancipatorni boji, ki so nujnejši od narodnega. Med drugim so izpostavili boj za pravice žensk. V članku z naslovom *Kaj je bistvo ženskega vprašanja?*¹⁰ so predstavljene težnje in pravice sodobnih žensk. Članek se zaključí z mislijo, da si ženska želi le ene stvari: »Boljšega življenja.« Če si ženske želijo možnosti izobraževanja je to zato, da bi lahko bolj živele, če si želijo političnih pravic, je to prav tako le zato, da bi bilo

9 V grobem se je Kristanovo mnenje ujemalo tudi s pogledom na nacionalizem osrednjih akterjev avstromarksizma. Vprašanje o povezavi socialdemokracije in nacionalnosti je bilo načeto že na strankarskem kongresu v Brnu (1899), kjer je aktivno sodeloval tudi Etbin Kristan. Istega leta je Karl Renner izdal eno ključnih del na to temo, *Staat und Nation. Zur Oesterreichischen Nationalitätenfrage* (Država in nacija. K avstrijskemu narodnostnemu vprašanju), kjer je zagovarjal, da nacionalizem zastira pogled na razredno vprašanje, zato ga je treba omejiti na osebno odločitev, avtonomijo. Prihodnost je videl v večnarodnostnih demokratičnih federacijah. Otto Bauer (1907) je Rennerjevo delo nadgradil s knjigo *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* (Narodnostno vprašanje in socialna demokracija), v kateri je prevzel ideje osebne opredelitve za nacionalnost kot del posameznikove identitete. V svojem delu je povezal nacionalizem in kapitalizem ter poudarjal, da bo nacionalizem v trenutku, ko bo vzpostavljena horizontalna razredna solidarnost, odveč. Avstromarksizem si je prizadeval depolitizirati narodno vprašanje in tako postaviti temelje za internacionalno stranko v večnarodnostni monarhiji; verjeli so, da bo delavski internacionalizem presešel buržoazni nacionalizem in trenja, ki jih ta povzroča. Več o avstromarksizmu in Slovencih s poudarkom na Karlu Rennerju, Etbinu Kristanu in Henrikumu Tumi je napisal Andrej Rahten (2009).

10 Avtorstvo tega članka bi bilo mogoče pripisati Zofki Kveder, ki se je leta 1899 preselila v Trst in objavljala v tamkajšnjih časopisih, tudi v Rdečem praporju. Zofka Kveder se je s Slovenko iz več razlogov pozneje razšla. Podrobneje o tem Mihurko Poniž, 2017.

njihovo življenje boljše.¹¹ Tako pridejo do zaključka, da je tudi ženski boj v resnici razredni boj in da bi boljše gnotne in socialne razmere razrešile skoraj vse ženske zahteve.¹²

Če sodimo po časopisu *Slovenka*, ki je v Trstu začel izhajati leta 1897¹³, so tudi ženske same svoj boj videle v kontekstu razrednega in ne nacionalnega boja, sicer predvsem v času urednikovanja Ivanke Anžič Klemenčič.¹⁴ To je zelo očitno prišlo do izraza v polemiki med Franom Ilešičem in uredništvom *Slovenke*, ko se je prvi pritožil, da *Slovenka* ne daje prioritete pravim temam. Zmotilo ga je, da so v januarski številki leta 1900 na prvo mesto postavile članka o svobodni ljubezni in ženskem vprašanju, šele na tretjem mestu pa je bil objavljen življenjepiš češke narodnjakinje Frančiške Stranecke, kar pomeni, da »ospredje zavzema po takem socialno (obče človeško) vprašanje, v ozadju pa se skriva slovenstvo in slovanstvo.«¹⁵ Ilešiču se je zdelo nujno, da *Slovenka* v ospredje postavi slovanstvo, saj naj bi bila njena naloga vzgojiti ženske z narodnim čutom. To pa je mogoče le, če najpomembnejše mesto v časopisu ne bo namenjeno socialnim temam, pač pa »vrli slovanski ženi«.¹⁶ Poleg tega je Ilešič emancipatornemu tonu *Slovenke* pripisoval škodljive tuje vplive (kot so jih pripisovali socializmu), saj slovenske ženske po njegovem ne potrebujejo svobodne ljubezni in drugih naprednih reči. Stvari, o katerih je pisala *Slovenka*, po Ilešičevem mnenju niso imele realne osnove in so bile »utopija«. Slovenska dekleta pa naj bi bila »plemenita, pobožna in varčna« ter z »veselim očesom zrla na življenje ter zaupljivo dvigovala v nebo pobožen pogled«.¹⁷

Ta povsem konservativna idealizacija ženske in nerealna predstava o ženski kot predstavnici naroda je povedna, saj pokaže, kako idealiziran pogled so imeli domoljubi na stvari, ki so jih imeli za nacionalno pomembne.¹⁸ Osebne značilnosti in resnične življenjske okoliščine pri idealističnem rodoljubju niso imele česa iskati. Tudi v tem lahko vidimo vzporednico z razrednim vprašanjem: rodoljubi se niso zares zanimali za delavsko bedo, so pa radi idealizirali slovenskega delavca kot poštenega, pridnega in zavzetega.

11 Prvi časopisni zagovor ženskih pravic je bil sicer objavljen v Podgornikovem Slovanskem svetu. Tržaški časopisi so se v odnosu do te teme na splošno izkazali kot naprednejši od drugih slovenskih časnikov. Več o tem Verginella (2011) v članku *Nacionalna pripadnost žensk in njihovo delovanje na nacionalnem obrobju*.

12 Rdeči prapor, 20.1.1900: Kaj je bistvo ženskega vprašanja?, 3–4.

13 Omeniti velja, da *Slovenka* ni bila tematsko enovit časnik, ampak je nanjo tudi vplivala volja vsakokratne urednice. Pod Marico Nadlišek Bartol je bila nekoliko bolj domoljubna, pod Ivanko Anžič Klemenčič pa so se razpirale tudi socialne teme. To seveda ne pomeni, da pred letom 1900 ni bilo socialnih tem in obratno, je pa jasno razvidna razlika v časopisih. S feminističnimi temami v prvem slovenskem ženskem časopisu se je ukvarjala Ana Cergol Paradiž v: *Slovenka* (2017, 81–94)

14 V obzir moramo vzeti, da so bile ideološka opredeljevanja relativno fluidna, Ivanka Anžič Klemenčič pa je od leta 1908 dalje delovala v katoliškem taboru. O njej in njenem delovanju pri *Slovenki* je pisala Selišnik, 2017.

15 *Slovenka*, 15. 2. 1900: Razgovori, 47.

16 *Slovenka*, 15. 2. 1900: Razgovori, 47.

17 *Slovenka*, 15. 2. 1900: Razgovori, 48.

18 Več o tem Mosse, 2005.

Fran Ilešič je v zaključnem delu pisma strnil željo po narodnem namesto razrednem z besedami:

*Želim si, da mi odslej pošiljate – Slovenko, ki bo v lepi domači obleki glasno pričala o slovanstvu in se z domačo zgovornostjo borila za svoje pravice v konkretnih razmerah, ne premelevala praznih abstrakcij – ne pošiljajte mi Socialistinje, ampak Slovenko!*¹⁹

Nekaj številčk pozneje je njemu – in mnogim, ki so mislili podobno, Danica²⁰ odgovorila s člankom, ki je nosil naslov *Ali je žensko gibanje opravičeno*, v katerem je zapisano, da je zmotno prepričanje, da si sme narod, ki ima priznanih tako malo političnih pravic, prizadevati za katerekoli druge pravice, ter dodaja: »Narodnega dela zahtevate od slovenske žene, za socialno delo je ženska prešibka.« A to ni mogoče, saj: »Kar so pozabili je to, da v mrtvih srcih tudi narodna ideja ne more goreti in da neprosta ženska ni primeren činitelj za delo. Dajte ženski svobode, vzdramite njenega duha, in vaš trud bo obrodil stoteri sad.«²¹

S tem ženske govorijo nekaj podobnega kot socialisti: šele ko bodo razredne razlike odpravljene, lahko govorimo o narodnosti. Svoboda je nujnost; to poudarja tako zgoraj navedeni citat kot moto Rdečega prapora, ki se je glasil »Kdor ne zna svobodno misliti, ne more se boriti za svobodo.«²² Da gre pri vsem skupaj za razredno vprašanje, je jasno tudi iz besed urednice Ivanke Anžič Klemenčič, ki je zapisala, da je bistvo ženskega vprašanja ni vprašanje višjega sloja, ampak gre predvsem za reševanje razmer »proletarskega ženstva.«²³

Na prelomu stoletja se je narodno vprašanje čedalje bolj mešalo z drugimi vprašanji: razrednim, spolnim ipd., hkrati pa je bilo iz vseh javnih občil mogoče razbrati tendenco po politizaciji in boljši organizaciji slovanstva. Izjema so bili tu le socialisti, ki so svojo politično formacijo snovali na razredni in ne na narodni zavesti – čeprav pripadniki stranke v Trstu tudi glede tega vprašanja niso bili povsem poenoteni.

SOCIALISTI V SVILENIH SRAJCAH IN NACIONALISTIČNI PAJACI

Z rusko revolucijo januarja 1905 lahko začnemo opazovati spreminjanje odnosa, ki so ga Slovenci imeli do Rusije. Če smo za sedemdeseta in osemdeseta leta 19. stoletja lahko zasledili ocene, da je bil ruski vpliv na slovensko kulturo tako močan, da bi bilo

19 Slovenka, 15. 2. 1900: Razgovori, 48.

20 Pod besedilo je bila podpisana Danica. Ta psevdonom je pripadal Elviru Dolinar (1870–1961). Več o njej in feminističnih nazorih v *Slovenki* Ana Cergol Paradiž v: *Slovenka* (2017, 81–94).

21 Slovenka, 14. 4. 1900: *Ali je žensko gibanje opravičeno*, 74.

22 Vendar je treba še enkrat poudariti, da je bila Slovenka nazorsko bližje Edinosti kot Rdečemu praporju, s katerim je imela tudi nekaj polemik (denimo o prostituciji leta 1901).

23 Slovenka, 15. 2. 1900: Bistvo ženskega vprašanja, 26.

mogoče govoriti o »vdoru ruskega duha« (Kermavner, 1960, 5),²⁴ pa je v letu 1905 prišlo do družbeno-idejnega vdora Rusije, ki se je čedalje bolj odražal tudi na političnem področju. Hkrati sta se izoblikovali tudi dve različni poziciji v odnosu do Rusije; okostenela, rusofilska (narodnjaška), ki se je vlekla še iz 19. stoletja in je kot edini emancipatorni boj priznavala narodnega, in nova, razredna oz. socialistična, ki je po letu 1905 še bolj prišla do izraza. Osnovno idejno in ideološko zarezo med obema pogledoma na Rusijo lahko najbolj natančno spremljamo iz načina, na katerega je tržaška publicistika obravnavala rusko revolucijo leta 1905. Prav v tržaških časopisih lahko spremljamo najbolj burne odzive na dogajanje v Rusiji, pri čemer so se celo zapletali v medsebojne polemike. Liberalno-nardnjaška *Edinost* in socialdemokratski *Rdeči prapor* sta se z rusko revolucijo ukvarjala že od samega začetka, januarja 1905, ter s spremljanjem ruskih dogodkov nadaljevala celo leto.²⁵ Česa podobnega ne moremo spremljati v nobenem drugem slovenskem časopisu tistega časa. To lahko pripišemo predvsem odmiku od rusofilije, za katerega se je odločilo uredništvo Slovenskega naroda – in ko sta ugasnila še *Slovan* in *Slovanski svet*, je *Edinost* ostala edini slovenski časopis, ki se je redno in z gorečnostjo posvečal ruskim temam.

Edinost je bila že od začetka svojega izhajanja v sedemdesetih letih časopis, ki je Rusiji namenjal največ pozornosti med vsemi slovenskimi časniki. O njej je najpogosteje poročala v vznesenem rusofilskem duhu in častila vse, kar je bilo ruskega, od presvetlega carja do poslednjega mužika, vse to podkrepjeno z močnim duhom slovanske vzajemnosti. Takšno jo je sprejemalo tudi bralstvo, slovensko narodno meščanstvo, ki mu je bilo blizu »osnovno vseslovansko čustvovanje, ki je vsebovalo samodopadljivo nekritičen pogled na Rusijo kot edinega pravega mogotca med slovanskimi narodi.« (Kermavner, 1960, 7). Ko je prišlo do revolucije, se je torej znašla v zagati: na kakšen način bralcu pojasniti, da se je ljudstvo uprlo carju, ki ga je leta predstavljala kot dobrega zaščitnika Slovanov, še na začetku januarja pa celo slavila kot liberalnega?²⁶ Povzemali naj bi ruske časopise ter svojim bralcem poročali, kako so Rusi navdušeni nad carjevimi reformami, ki jim nasprotujejo le

-
- 24 Dušan Kermavner z »vdorom ruskega duha« citira besede urednika *Sodobnosti* in pisatelja Ferda Kozaka, ki naj bi večkrat izrekel misel, da slovenska moderna (kot umetniška smer in kot doba) svoj zagon črpa iz ruske književnosti.
- 25 O dogajanju v Rusiji so poročali vsi pomembnejši slovenski časopisi, le trije pa so bralcem ponujali tudi poglobljene analize, predikcije in mestoma celo čustvene odzive. Poleg v besedilu omenjenih tržaških časnikov, so nekaj podrobnejših analiz priobčili tudi v socialističnih ljubljanskih *Naših zapiskih*, ki so z razrednega vidika, presenetljivo podobnega Leninovemu, že leta 1904 analizirali rusko-japonski spor, leta 1905 pa je bila posebej zanimiva analiza ruske revolucije, ki jo je v nadaljevanjih pisal Karl Linhart. Ta analiza je namreč v veliki meri netočna, sploh pa – povsem nesocialistična, kar se kaže predvsem v nepoznavanju historičnega materializma, ki bi ga kot socialistični časnik morali poznati. Nekaj o besedilih in stališčih osrednjeslovenskih časopisov (*Dom in svet*, *Domoljub*, *Slovenski narod*, *Naprej*, *Ljubljanski zvon* in *Čas*) je mogoče najti v delu *Slovenska publicistika in prva ruska revolucija* Dušana Kermavnerja (1960). O revoluciji je poročala tudi Jakičeva *Slavenska misao*, ki je zagovarjala izrazito antinacionalno stališče.
- 26 Odnos do carizma je bil že v 19. stoletju zapleten tudi med Rusi samimi, pa tudi med Slovenci, ki so živeli v Rusiji. Zgovoren primer je bil Davorin Hostnik; četudi je bil vedno na strani zatiranih, je bil hkrati tudi pristaš carizma, saj je bil car zanj »predstavnik ruske ideje, ki je tudi vseslovanska ideja.« Ni verjel v revolucijo, ampak da se mora »mužik dvigniti, pomeščik spustiti.« (Čurkina, 1995, 190).

»glasila internacionalnega židovstva«, ki pa »ne razumejo potreb Rusije«. Ovrgli so tudi možnost, da bi car vpeljal ustavo, saj naj z njo svojih podanikov ne bi osrečil, ampak bi državo le »izpostavil nedoglednim pretresljajem«, za povrh pa so v Edinosti še dodali, da resnično »konstitucionalno življenje« obstaja samo v Angliji, povsod drugod, vključno z Avstrijo, pa je le mrtva črka na papirju.²⁷ Vere v carja jim ni omajala niti t. i. krvava nedelja 9. januarja 1905, ko je bilo v St. Peterburgu ubitih približno 200, ranjenih pa 800 ljudi (Figes, 2013, 201)²⁸. V članku z naslovom *Krvavi dogodki v Petrogradu* so zapisali, da jim s »človeškega stališča krvavi srce«, ker je tekla »dragocena človeška kri«²⁹, hkrati pa so za pokole krivili internacionalno oz. židovsko zaroto³⁰, ki naj bi pritiske na carja vršila v najbolj kritičnem času, ko je Rusija v vojni in zato nujno potrebuje notranjepolitično stabilnost. Edinost bi sicer lahko simpatizirala z revolucijo in uporom delavstva, če bi se dogajala v drugem času, ne pa ravno, ko je Rusija v vojni in »ruski sinovi krvavijok«. Za upor carju naj bi bili, po mnenju Edinosti, krivi »izvenruski krogi« oz. »Rusiji in slovanstvu nevarna internacionala«, ki se boji ruske moči v vojni z Japonsko; ker naj bi bila Rusija v vojni nepremagljiva, jo na kolena skušajo spraviti z revolucijo.³¹ Edinost je tudi v prihodnjih številkah nadaljevala s prepričevanjem bralstva, da ruski narod še

27 Edinost, 1.1. 1905: Reforme v Rusiji, 2.

28 Nezadovoljstvo delavcev, ki so delali v nemogočih razmerah, se je v Rusiji poznalo že leta 1904, vrhunec pa je doseglo januarja 1905, sprva s stavkovnimi vali (med 3. in 8. januarjem je v St. Peterburgu stavkalo približno 120.000 delavcev), nato pa 9. januarja 1905 s pohodom 150.000 delavcev, ki so se pod vodstvom Gapona podali proti Zimskemu dvorcu, da bi carju predali svoje zahteve (Figes, 2013, 196–201).

29 Če se je zdelo Edinosti pretakanje krvi odveč, pa so to nekateri sodobniki videli kot edino možnost za prehod k boljši družbeni ureditvi. Maksim Gorki je svoji ločeni ženi pisal: »Priateljica, tako se je rodila ruska revolucija. Prirčno ti čestitam. Mnogo ljudi je umrlo, vendar naj te to ne moti – samo kri lahko spremeni barvo zgodovine« (Figes, 2013, 202).

30 Očitek o »židovskem tisku«, »židovski zaroti«, »židovskem internacionalizmu« ipd. je v Edinosti pogost, sploh ko gre za italijanski ali nemški liberalni tisk. Slovensko protijudovstvo je bilo del širšega srednjeevropskega odnosa do Judov, ki se je oblikovalo kot nekakšen skupek idej in stereotipov, ki združujejo zgodovinsko usledino predsodkov s sodobnostjo in mitologijo. Antisemitizem je bil od druge polovice 19. stoletja dalje vezan na vzpon narodnih gibanj in vstop množic v politiko, od 70. let dalje pa je imel antisemitizem svoj prostor tudi v političnih programih in ga Furet (1998) zato imenuje tudi »demokratični antisemitizem«. Antisemitizem lahko zasledimo v malone vseh slovenskih časnikih od Slovenskega sveta do Slovenskega naroda (Štepec, 2002). Upoštevati pa velja tudi, da je slovenski antisemitizem bolj kot iz sovraštva do Judov, s katerimi Slovenci niti niso imeli stika, izhajal iz nacionalistične oz. celo narodnoobrambne težnje v boju proti nemškemu ali italijanskemu liberalnemu meščanstvu. Podobno velja tudi za gospodarska vprašanja, v katera so se mešali tujci; v slovenski meščanski publicistiki je bil »žid« vsak ogrski kapitalist, ki je skušal obogateti v Bosni in Hercegovini in je na ta način oviral slovenske kapitaliste (Kardelj, 1957). Kot pa lahko razberemo iz Edinosti, je »židovska internacionala« oz. »mednarodno židovstvo« pogosto tudi oznaka za socialdemokracijo oz. socialiste. Omembe židovstva je zato treba razumeti širše in ne izključno v smislu rasnega ali verskega sovraštva do Judov. Kljub temu pa velja omeniti, da v istem obdobju niso vsi Slovenci podlegali antisemitski ideologiji. Lev Ferdinand Tuma je prav v svojem potopisu v Rusijo leta 1905 zapisal: »Pri nas razumemo navadno pod besedo žid bogatina, ki sedi na kupih zlata. Kdor pa pride v te romunske kraje (in kakor sem videl posebno tudi v Rusiji), spozna prav kmalu, da je največji trpin ravno žid.« (Zvonček, 1. november 1905, 250). O antisemitizmu na Tržaškem je pisala tudi Marta Verginella (2001) v članku *Judovski troti in slovenske čebelice*.

31 Edinost, 25. 1. 1905: Krvavi dogodki v Rusiji, 1.

ni pripravljen za ustavo, car Nikolaj pa naj bi bil mehka duša z najboljšimi nameni. Za povrh naj ljudstvo niti ne bi moglo vedeti, česa si želi; željno je sprememb, a se mu niti sanja ne, kakšnih in kaj te v resnici pomenijo. Ljudstvo se tudi neupravičeno jezi nad carjem; za njihove slabe življenjske pogoje, naj bi bilo po mnenju Edinosti krivo uradništvo.³²

Kljub navedenim stališčem pa drže Edinosti v odnosu do ruske revolucije ne moremo označiti le za konservativno, reakcionarno ali protisocialistično. V številki iz 27. januarja 1905 lahko vidimo, da je bila konservativna le toliko, kolikor je bil konservativen nacionalizem 19. stoletja, ki se ji je pač zdel pomembnejši od delavskega vprašanja, kar pa še ne pomeni, da se ga ni zavedala. Ob proticarističnih demonstracijah pred ruskim konzulatom v Trstu so namreč objavili članek z naslovom *Sovragi Rusije – in nas vseh*, v katerem so množico delili na dobre, socialistične, in slabe, laške ter liberalne protestnike.

*Socialni demokraciji ni oporekati, ako izjavlja svoje simpatije do ruskih delavskih mas in ako nasprotuje avtokratski obliki vladanja na Ruskem. To ustreza njenim načelom in njenemu programu. Poštenemu prepričanju se pa more sicer nasprotovati, ali spoštovati smo ga dolžni.*³³

Problema za Edinost ni predstavljala socialna demokracija, ampak italijanski liberalizem, ki ga je zanje utelešal predvsem tržaški list iredentistično usmerjenega kroga Piccola, o katerem so gnevno zapisali, da pri njem nastopi:

*pojav steklosti, hidrofobije, ne pa poštenega prepričanja. To ni pojav plemenitega čustvovanja ali vzvišenega čuta humanitarnega, ampak izbruhi so to pokvarjenih src, divjega sovraštva in brezvestno profaniranje velikih svobodnostnih idealov človeštva v namene zdvijanih instinktov ter gnusne požrešnosti požrešne, nenasitne rase, ki hrupi v maščevalnosti, če so kje – kakor npr. v Rusiji – postavili ograjo njenemu izmozgovanju, njenemu stremljenju, da bi ukovala ves svet v ekonomično robotstvo.*³⁴

Nadaljnji očitek Edinosti je bil namenjen hinavščini Piccola, saj naj bi v primeru ruske revolucije stopil na stran zatiranih, česar pa v primerih, ko so zatirale druge države, sploh Italija, niso storili. Piccolu naj bi bile pravice ruskih delavcev pomembne le zato, ker sovražijo Slované in vse, kar je slovanskega.³⁵

Že nekaj dni pozneje so dobili vnovični dokaz, da se za solidarnostjo Italijanov do delavskega razreda skriva predvsem sovraštvo do Slovencev. Italijanski in slovenski

32 Pozneje je krivdo na birokracijo dejansko zvalil tudi sam car Nikolaj. 18. februarja 1905 je izdal carski manifest in ukaz, v katerem je obsodil neredne, hkrati pa s prstom pokazal na krivdo birokracije. Ljudi je pozval, naj se zedinijo okoli prestola in podajo predloge za izboljšave v državni upravi (Figes, 2013, 209).

33 Edinost, 27. 1. 1905: *Sovragi Rusije – in nas vseh*, 1.

34 Edinost, 27. 1. 1905: *Sovragi Rusije – in nas vseh*, 1.

35 Edinost, 27. 1. 1905: *Sovragi Rusije – in nas vseh*, 1.

socialdemokrati so v tržaškem gledališču Rossetti skupaj demonstrirali proti carjevi okrutnosti, ob čemer je Edinost v članku z naslovom *Samo za – Italijane* poročala le o tem, kako naj bi bil nek slovenski socialist³⁶ izžvižgan, ko je spregovoril v maternem jeziku, kar naj bi pričalo o izključujočem značaju italijanskih levičarjev.³⁷ Na zapis »tete Edinosti« se je odzval Rdeči prapor, ki je zanikal, da naj bi se po gledališču razlegali zaničljivi vzkliki »fora i sciaxiv«, je pa obžalovanja vredno, da so nekateri »vročekrvneži« italijanske narodnosti nasprotovali govoru delavca v slovenskem jeziku. A to naj bi bila po mnenju Rdečega prapora stvar stranke, ki bo poskrbela, da se v prihodnje kaj takega ne bo več dogajalo.³⁸ Edinost se s to temo nato ni več ukvarjala, Rdeči prapor pa se je, saj je bilo očitno, da jih je obnašanje članov lastne stranke razočaralo. Navajali so, kako je na shodih socialne demokracije vedno mogoče slišati več jezikov, kako npr. na Dunaju velikokrat govorijo češko – in zato bi moralo biti to še toliko bolj samoumevno v Trstu, ki je »pomešan s Slovenci« – socialistična beseda Slovencev in Italijanov bi morala biti enakovredna, so še napisali ter odločno dodali, da zahtevajo »brezpogojno narodno toleranco.«³⁹ To pa ni bil le slovenski zagovor socialističnih tovarišev, ampak so si italijansko socialisti prizadevali za to, da bi bili pripadniki socialdemokracije enakopravno obravnavani.⁴⁰ Od leta 1897 so imeli nadnacionalno organizirano stranko; tega leta so tudi slovenski socialisti na državnozborskih volitvah v Trstu podprli italijanskega socialdemokrata Carla Ucekarja; kot Slovenec pa je v Istri in Gorici za isto stranko kandidiral Etbin Kristan. Edinost je že takrat sprožila nacionalistično, protiitalijansko in antisemitsko časopisno gonjo proti socialdemokratom, ki se je potem v različnih oblikah ponavljala vse do prve svetovne vojne (Cattaruzza, 2011).

Edinost je s časom začenjala poudarjati tudi razredni vidik, ki ga je samoumevno enačila z nacionalnim, denimo ob protestih ob zaprtju Maksima Gorkega. Tedaj naj bi bili v gledališču Verdi priča »gnusni antiruski demonstraciji gospode v svilenih bluzah in frakih«. Prepričani so bili, da Italijanom za avtokracijo v Rusiji ni mar, pač pa proti njej demonstrirajo le zato, ker sovražijo slovanstvo. Če bi Gorki živel v Trstu, so zapisali, bi ga klicali »ščavov«, kakor kličejo tudi vse druge Slované v mestu.⁴¹

Čeprav so se zgražali nad razredno pripadnostjo italijanskih socialistov v svilenih bluzah, pa je ruski car še vedno predstavljal poroštvo stabilnosti, slovanske moči in oblasti; vse tisto, česar sami kot Slovani v Trstu niso mogli doseči. To je bilo tudi bistvo, v katerem so vseskozi nasprotovali sami sebi. V to polemiko se je nato vključil še

36 Šlo naj bi za pekovskega pomočnika Budriča, ki sicer ni imel pomembnejšega mesta v tržaškem socialističnem gibanju (Kermavner, 1960).

37 Edinost, 30. 1. 1905: *Samo za – Italijane*, 2.

38 Rdeči prapor, 3. 2. 1905, 2.

39 Rdeči prapor, 10. 2. 1905, 3.

40 Tako so denimo ob shodih peli internacionalo v obeh jezikih, se vzajemno podpirali, si v strankarskih glasilih Rdeči prapor in *Lavoratore* izkazovali naklonjenost in spoštovanje ter si prilagajali konkretne politične boje in cilje. Pripadniki italijanske socialne demokracije so se tudi zavedali nepravilne obravnave, ki so jo zaradi svoje narodnosti deležni njihovi slovenski tovariši. Tudi govori ob vseh večjih manifestacijah, kakor denimo za prvi maj, so potekali v italijanskem, slovenskem in nemškem jeziku (Cattaruzza, 2011).

41 Edinost, 11. 5. 1905: Na adresu lista *Lavoratore*, 1.

socialistični Rdeči prapor, ki je bil do Edinosti že tradicionalno prezirljiv, s člankom z naslovom *Edinost zagovarja zopet carizem*, v katerem je grobo obsodil stališča Edinosti ter zagovarjal boj za Gorkega in njegovo svobodo in obsodil držo, ki jo je *narodni* časopis zavzel do ruskega ljudstva:

*In kdo ve, ali ne bi tičal Gorki še danes v ječi brez tistega mogočnega protesta, ki se je oglasil po vsem civiliziranem svetu – razen tistih krogov, v katerih vlada žandarski duh Edinosti. In tega duha imenujejo slovanskega – in kdor simpatizira s slovanskimi Rusi v njihovem boju proti egoistično-breznarodnemu cesarju, njega izobčujejo iz naroda. To ni več pajacada, ampak čisto navadna podlost.*⁴²

Rdeči prapor je v tej številki zelo natančno razložil, v čem je bistveno drugačen od Edinosti in na kakšen način se razlikuje pogled obeh časnikov do ruske revolucije. Edinosti so očitali, da je v odnosu do carja »otroško naivna«, a to ne bi smel biti izgovor za njeno pisanje, saj »kdor danes še ne razume, da je vsako zagovarjanje carizma zavedno žaljenje in oškodovanje ruskega naroda, nima nobene pravice do časnikarskega poklica.«⁴³ Poudarili so tudi, da naj bi Edinost od nekdanj slavila tirane, sploh če so bili ti dovolj prebrisani, da so se razglašali za slovanske, iz česar pa je kot edina posledica sledilo to, da so terorizirali lastni slovanski narod. Ampak Edinost naj bi bila, ko je šlo za carja, nerazsodna, zato se je tudi tako intenzivno odzvala ob protestih v gledališču Verdi. V Rdečem praporu so nato poudarili, da tudi sami dvomijo, da je imelo elegantno občinstvo v gledališču »pregloboke čute«, saj je drama Gorkega uperjena ravno proti njim, buržoaziji. A predstavo je gledal tudi »proletariat, ki se bojuje za iste ideale kakor Gorki.«⁴⁴ Pri vprašanju ruske revolucije se je Rdeči prapor čedalje pogosteje skliceval na proletariat in na prvo mesto izrazito postavljal razredno vprašanje. Med branjem člankov o ruski revoluciji lahko tudi opazujemo širitev socialističnega besedišča Rdečega prapora, ki uporablja izrazoslovje, ki je Edinosti v veliki meri tuje.

Po sprejetju ruske ustave so v Edinosti precej zasukali način poročanja o Rusiji, pa tudi odnos do revolucije. Začel se je odkrit boj za splošno volilno pravico, ki ga je mogoče spremljati v več slovenskih časnikih. Edinost je začela objavljati borbene naslove v slogu *Tržaški Slovani, v boj za splošno volilno pravico!* (npr. 1. november 1905), pri čemer pa so še vedno skrbeli, da se njihova agitacija ne bi prekrivala s socialdemokratsko. Kljub temu pa je v določenih številkah mogoče zaslediti že pravi revolucionarni zanos in odkrito navdušenje nad revolucijo. Radikalna stališča je bilo mogoče najti tudi v dopisniški seriji *Pisma iz Prage*, v kateri so povzemali govore čeških socialistov, denimo Františka Skoupa, ki je Rusijo navajal za revolucionarni zgled (»Po Rusiji bomo rešeni vsi narodi.«)⁴⁵

42 Rdeči prapor, 12. 5. 1905: *Edinost zagovarja zopet carizem*, 2.

43 Rdeči prapor, 12. 5. 1905: *Edinost zagovarja zopet carizem*, 2.

44 Rdeči prapor, 12. 5. 1905: *Edinost zagovarja zopet carizem*, 2.

45 *Edinost*, 11. 11. 1905: *Pisma iz Prage*, 1.

Svoje bralstvo so začeli seznanjati tudi s socialistično/marksistično terminologijo; najdemo lahko notice, ki razlagajo pojme (npr. proletariat). Skladno z uporabljenim besednjakom se je Edinost občutno radikalizirala tudi v mnenjih. Meja med liberalizmom in socialdemokracijo je postajala poroznejša. Objavili so denimo odlomke iz govora Etbina Kristana, socialista in tedanjega urednika Rdečega prapora, z javnega shoda 26. novembra. Tudi ta je poudaril, da so se »od Rusov naučili, kako se napravi revolucija«, v istem govoru pa se je tudi zavzel za žensko volilno pravico: »Toda moramo pripraviti na politično življenje tudi naše slovenske žene, da nam bodo tudi one pomočnice v boju.«⁴⁶ Proti koncu leta 1905 je iz Edinosti že mogoče razbrati jasni emancipatorni impulz, ki ga je po eni strani povzročila ruska revolucija, po drugi vzpostavitev konkurenčne emancipatorne ideje, v tem primeru socialdemokracije, s katero se je morala boriti za privržence na narodnostno in nazorsko mešanem tržaškem ozemlju.⁴⁷

Vendar pa Edinost ni edina, ki je leta 1905 spremenila svoj diskurz. To leto predstavlja tudi cezuro v zgodovini internacionalizma socialne demokracije v monarhiji. Kot labodji spev je tega leta uspela zadnja skupna internacionalna akcija avstrijske socialdemokracije: kampanja za splošno volilno pravico, ki je denimo samo na dunajske ulice privabila 250.000 ljudi (Cattaruzza, 2011).

SOCIALISTIČNI INTERNACIONALNI TRST, MEJNI KAMEN V RAZVOJU EVROPSKIH DRŽAV

Z rusko revolucijo 1905 in sprejetjem ustave v Rusiji, se je rodilo še zadnje idejno slovansko gibanje, neoslavizem. Socialisti so neoslavizem razumeli kot gibanje buržoazije in aristokracije, ki želita ostati zavezani monarhiji. Socializem pa je prihodnost videl v razrednem boju, internacionalizmu in protimperializmu. Slovansko združevanje bi za socialiste nosilo pomen le še kot rešitev socialnega vprašanja. To je v Rdečem praporu jasno izpostavil Henrik Tuma: »Internacionalni boj delavstva proti internacionalnemu kapitalu vodi preko avtonomije vseh narodov do skupnega stremjenja, in na tem torišču je mogoče, da se slovanski narodi najdejo pri skupnem nastopu.«⁴⁸ S tem je želel povedati, da je delavski boj mogoč le, če je internacionalno organiziran in slovanstvo ima smisel le kot del tovrstne organiziranosti. Henrik Tuma je izpostavil tudi kategorijo jugoslovanstva; po njegovem namreč ni bilo slovanstvo tisto, ki bi zapiralo pot »rastočemu germanizmu«, marveč jugoslovanstvo.⁴⁹ V istem članku je zagovarjal tudi skupni jugoslovanski jezik nasproti ruskemu. Dodal je še: »Po geografski legi in po ekonomičnem razvoju pa tvori skupina avstrijskih in balkanskih Slovanov tekmeča Rusiji na torišču, ki je po geografski svoji legi odležno in nepristopno Rusiji. Avstrijski

46 Edinost, 1. 12. 1905: Za splošno in enako volilno pravico, 1.

47 Od 7. maja 1904 je bil urednik Edinosti Štefan Godina; ideološke spremembe v časopisu zato ne moremo pripisati spremembam uredništva. Velika večina člankov je ostajala nepodpisana, tako da je težko sklepati o spremembi sodelavcev, ki bi lahko vplivali na idejni zasok časopisa.

48 Rdeči prapor, 20. 6. 1908: Vseslovanski kongres, 2.

49 Kako pomembna je bila za Rdeči prapor jugoslovanska ideja, lahko sklepamo že iz njegovega podnaslova »Glasilo jugoslovanske socialne demokracije.«

Slovani pridejo do združenega dela le na ekonomičnem polju, stremeč k jadranskemu morju in preko Balkana.⁵⁰ S tem je želel opozoriti na strateški pomen, ki ga imajo Jugoslovani s svojo odprto potjo na Jadran, do katerega pa Rusi nimajo dostopa. Po Tumovem mnenju so imeli tudi Čehi »eminentni geografski položaj«, ki »zapira pot nemštvu v dunajsko dolino in odtoč na Balkan«, hkrati pa »vsa bodočnost Češke stremi proti Adriji in proti jugu«.⁵¹ Te ideje Tuma zagovarja tudi v svojem delu *Jugoslovanska ideja in Slovenci* (1907), v katerem se je od marksista revizionističnega tipa premikal proti progresivnemu marksizmu. V delu se je ukvarjal predvsem z nacionalnim vprašanjem ter utemeljeval Slovence kot enakovredne člane potencialne balkanske federacije. Narod je definiral kot zmes med geografskimi in ekonomskimi danostmi. Po njegovem mnenju so imela območja, poseljena z južnimi Slovani, velik ekonomski potencial kot bodoče središče srednjeevropske industrije in trgovine. Nemške industrijske proizvode bi prek Avstrije prepeljali do Trsta, kjer bi imeli odprto pot na Jadran, ali pa preko Budimpešte in Beograda do Soluna ali preko Sofije do Carigrada. Tuma je bil prepričan, da so Italijani že sprevideli ta načrt in so zato poskušali širiti svoj vpliv v Albanijo ter spodbujati izobraževanje inženirjev in trgovcev v Trstu. Posebej močno si je želel, da Trst ne bi pod nobenim pogojem pripadel Italiji, verjel je da bodo imeli Slovenci, če bo Trst ostal del njihove države, svetlo prihodnost. Zavzemal se je tudi za slovensko-italijansko univerzo v Trstu, saj je bil prepričan, da so v Trstu bistveno boljši pogoji za napredek narodne inteligence kot v Ljubljani (Tuma, 1907, 34–45; Tuma, 1997, 195). Čeprav je bil zagovornik jugoslovanske ideje, je Jugoslavijo videl kot eno od enot v okviru širše federacije. Prepričan je bil namreč, da ima avstro-ogrška socialno-ekonomske prednosti pred Balkanom in da bi bilo zato smiselno razmišljati o prihodnosti, v kateri bi se ji jugovzhodna Evropa približala in ji postala enakovredna. Kar koli drugega, npr. priključitev Slovencev balkanskim narodom, se mu je zdelo regresivno. Tako kot je Henrik Tuma na nek način pragmatično videl nacionalno ekonomsko vprašanje, je imel praktični pristop tudi pri vprašanju prihodnosti socializma. Menil je namreč, da mora biti Avstrija tista, ki bo združila južne Slovence; ker ima ugodne trgovinske in industrijske pogoje, naj bi bila primernejše okolje za razvoj socializma kot Balkan. Prostor, ki bi obsegal Podonavje, Sudete in Jadran, je bil po njegovem mnenju idealen za razvoj socializma⁵² (Tuma, 1907, 329–300). To pa ne pomeni, da ni poznal razmer na Balkanu: leta 1914 je za sourednika naših zapiskov celo vabil Dimitrija Tucovića, voditelja socialističnega gibanja v Srbiji, saj so ga zanimale »razmere socialne demokracije v Srbiji po zadnji balkanski vojni«, čeprav se je zavedal, da se Srbi za Slovence zanimajo bistveno manj (Tuma, 1994, 535).

50 Rdeči prapor, 20. 6. 1908: Vseslovanski kongres, 2.

51 Rdeči prapor, 20. 6. 1908: Vseslovanski kongres, 2.

52 To predvidevanje ni nič nenavadnega, že po Marxu in Engelsu je veljalo prepričanje, da se bo revolucija začela v nacionalni državi z razvitim kapitalizmom (leta 1847 sta pričakovala, da bo to Anglija, gl. npr. govor Engelsa o Poljski, 29. novembra 1847). Avstrija resda ni bila nacionalna, a na začetku 20. stoletja je bila kapitalizmu (in zato tudi proletariatu) bliže od narodov jugovzhodne Evrope, kjer naj pogoji še ne bi bili zreli za družbeni prevrat. Pozornost vseh vodilnih revolucionarnih duhov je bila usmerjena na evropski zahod.

Tumi se je zdel za socialistični eksperiment posebej primeren Trst, saj je predstavljal Avstrijo v malem. O tem je še po prvi svetovni vojni pisal (6. november 1918) Ivanu Regentu, češ da je Trst zamudil najpomembnejšo priložnost, za kar pa je krivil predvsem italijansko socialdemokracijo: »Neodvisni socialistični Trst bi bil tako rekoč mejni kamen v razvoju evropskih držav« (Tuma, 1994, 400). A ko se je v spominih vračal k svojemu zapuščanju Trsta (kjer je živel in delal v osemdesetih letih 19. stoletja), je zapisal, da slovo od Trsta ni bilo težko, med drugim tudi zaradi pomanjkanja sogovornikov. Večina se jih je namreč ukvarjala z delom v narodnih društvih in si prizadevala za narodnostno obuditev, on pa si je namesto tega želel sogovornikov, s katerimi bi se lahko pogovarjal o socializmu in sociologiji (Tuma, 1997, 185).

Leta 1910 se je z vprašanjem socializma, sploh v Trstu in jugoslovanskem kontekstu, začel ukvarjati publicist in pravnik dr. Karel Slanc, ki je v celjskem Narodnem dnevniku (št. 225–247) objavljal ekonomske, politične in gospodarske analize Slovencev in Jugoslovancev s posebnim poudarkom na jadranskem morju. Leta 1912 jih je, dopolnjene in urejene, v knjižici z naslovom *Avstrijski Jugoslovani in morje* v Gorici natisnil Andrej Gabršček. Predgovor h knjigi je napisal Vladimir Knaflič, Tumov odvetniški pripravnik, ki se je med drugim ukvarjal tudi z jugoslovanstvom in s socializmom. Slednjega je vzel tudi za izhodišče pri opredeljevanju Slančeve knjige, ki jo je označil za »zgodovinski materializem, ki preiskuje zgodovino tako, da se ozira na vse materialne činitelje, ki jo tvorijo« (Slanc, 1912, I). Čeprav Slancu, sicer po svetovnem nazoru prav tako socialistu, ne moremo pripisati doslednega skladanja s historičnim materializmom, lahko vidimo, kako se mu na posameznih točkah skuša približati.

Povod za Slančevo besedilo je bila aneksija Bosne in Hercegovine, ki je povečala število Jugoslovancev znotraj Avstro-Ogrske. Ocenil je, da so Jugoslovani po aneksiji postali »znamenitejši narod« (Slanc, 1912, 86). Posebej si je želel, da bi se znotraj jugoslovanskega zблиževanja povezali Slovenci in Dalmatinci, saj bi na ta način najlaže odpravili »obstoječi provincializem« (Slanc, 1912, 86). Pozival je k močnemu slovanstvu znotraj Avstro-Ogrske, ki jo je, tako kot Tuma, videl kot okvir za razvoj nastajajoče jugoslovanske države. Tudi njemu se je ta okvir zdel pomemben, ker je nudil napredujoče kapitalistično gospodarstvo – samo v takem sistemu pa lahko proletarec postane »merodajni človek«, samo na ta način bo nastopal povsod enako in bo lahko uveljavljal enake dolžnosti in enake pravice (Slanc, 1912, 87). Na tem mestu velja opozoriti na eno od razlik med italijanskimi in slovenskimi socialdemokrati v Trstu. Za razliko od Slovencev, aneksija Bosne in Hercegovine Italijanov ni čisto nič zanimala in enako velja za balkanske vojne leta 1911. Tem dogodkom niso pripisovali nobenega pomena, medtem ko so slovenski socialisti v njih vdeli možnost za alternativne geopolitične scenarije (Cattaruzza, 2011, 163).

Slanc se je zavedal, da je jugoslovansko ozemlje pretežno agrarno in da Jugoslovanom primanjkuje delavstva. Zdelo se mu je, da bi imela največ potenciala zanj Dalmacija in Trst, s posegom tam bi po njegovem mnenju lahko bistveno spremenili ustroj države. Kot Tuma si je tudi Slanc zamišljal, da bi tržaška univerza in nekaj visokih šol v Trstu prinesle blaginjo za celotni narod, tako za delavstvo kot izobražence.

Nič drugega ne zahtevam od naših centralnih vlad, kakor to, da nam dajo v Trstu zraven univerze tudi tehniko, mehanične šole v Dalmaciji in Trstu, realke pa v drugih krajih in vzgajali se bodo delavci, ki bodo ponos države (Slanc, 1912, 93).

Največja napaka Jugoslovanov naj bi bila, da so »tisoč let« zanemarjali razvoj roko-delcev in meščanskega dela:

to nas je zapostavljalo, to pomanjkanje nas je delalo sužnje bolj omikanih narodov, katere je vodil meščan na delo, v svojo šolo in na izčrpanje neomikanih ljudi pri drugih narodih. Čas je, da odpremo vrata realk, tehnike, rudarskih in poljedelskih šol na naši zemlji (Slanc, 1912, 92).

Po Slančevem mnenju pomanjkanje slovanskega delavstva nikjer ni bilo tako usodno in pereče kot prav v Trstu, na obali jadranskega morja.⁵³

Ob našem morju dela tisoče mehanikov v ladjedelnicah; dobro so plačani, a so tujci naš človek opravlja samo težaška dela. – Ves Trst je praktična realka in tehnika – velika trgovska in prometna šola! Lah se počuti dobro v teh pomorskih naših krajih. – Naravnost prekletstvo je za vse Jugoslovanstvo, da njegovi najboljši talenti delajo kot katoliški duhovniki in juristi. Ti ne spravijo gospodarstva naprej, to so še delavci iz feudalne, absolutistične dobe, so za to, da vzdržujejo red med alkoholično, nevedno, za kulija izgojeno maso (Slanc, 1912, 93).

Čeprav je bil socialist, je izražal naklonjenost določenim članom habsburške dinastije, sploh nadvojvodi Maksimilijanu I. Mehiškemu. Zdelo se mu je škoda, da je šel »Maks po smrt v Ameriko. Ta je rad bival ob adrijanskem morju, ta je spoznaval važnost tega morja za državo ter napeljeval prestolonaslednika Rudolfa na to« (Slanc, 1912, 93). Iz tega lahko razberemo romantično/nostalglično navezanost na monarhijo, ki se zdi, četudi se sliši kontradiktorno, močna prav toliko kot navdušenje nad socializmom in jugoslovanstvom.

Karel Slanc je rešitev vseh avstrijskih težav videl v »učvrstitvi slovanskega elementa ob Adriji«. To bi storili tako, da bi nekaj milijonov na leto namenili šolam (predvsem v Trstu), ki bi izobraževale novi dobi primerne delavce, Slovane. Prepričan je bil, da bi ti v petdesetih letih vse te milijone v obliki davkov vrnili z obrestmi, hkrati pa bi se Avstrija v svojem primorju na ta način zaščitila pred Italijani (Slanc, 1912, 95).⁵⁴ Na primeru Slanca lahko tudi vidimo, kako samoumeven je za slovenske socialne demokrate v Trstu začel postajati nacionalni vidik, ki je še na začetku stoletja veljal za nezaslišanega.

53 Historiografija je ta problem z distance videla drugače, Cattaruzza (2011, 53) poudarja, da je imel Trst na področju razvoja socialne demokracije ravno to prednost pred Ljubljano, da je bil industrijsko razvit in je premogel kritično maso delavstva.

54 Ob tem velja omeniti še, da niso vsi tržaški socialisti mestu namenili toliko pozornosti kot prej citirani predstavniki. Etbin Kristan je v programski knjižici *Kapitalizem in proletariat*, ki je leta 1901 izšla v Trstu, izhajal iz povsem teoretskih razmislekov o krizi kapitalizma, izginjanju srednjega sloja, izkoriščanju delavcev in neobstoječem narodnem bogastvu v času kapitalizma ter temu ni dodajal prav nobenih lokalnih komponent (Kristan, 1901).

Tudi pri vprašanju socializma se je, kakor pri vprašanju ruske revolucije, nadaljevala polemika med Edinostjo in Rdečim praporom (katerega uredništvo je bilo tedaj že v Ljubljani), ki pa se ji je priključil še Delavski list (Glasilo slovenskih socialistov na Primorskem). Ta je že v uvodni številki leta 1908 načel temo narodnega vprašanja; avtor prispevka Lev Ferdinand Tuma⁵⁵ je pisal o prehodu po Trstu, na katerem je srečal »narodnega veljaka«, ki mu je z grozo očital »internacionalo«. Tuma v šaljivem tonu opisuje tržaške narodnjake kot može, ki jih je povozil čas in nato razloži, da internacionalno ne more obstajati brez nacionalnega. Poleg ideološke se s tem nakaže tudi jasna generacijska prelomnica: na prizorišče so stopili mladi, izobraženi ljudje, ki posmehljivo, malone s pomilovanjem, gledajo »očete naroda«. Tuma se je naslonil na Otta Bauerja, ki pravi, da bo resnični internacionalizem na višjo raven povzdignil tudi vsak posamični narod in mu omogočil, da »moremo napraviti zaklade naše narodne kulture kot vseobčo last celega naroda.« Nato je citiral še Antona Bebla, ki je že na ustanovitvenem kongresu socialdemokracije povedal, da mora proletariat delovati na narodni in mednarodni ravni.⁵⁶ Vendar pa bi bilo pretirano vsem slovenskim socialdemokratom v Trstu pripisovati dosledno sledenje avstromarksizmu. Po Karlu Rennerju ali Ottu Bauerju naj bi bila nacionalnost le kulturna značilnost, tipična za predpolitične koncepte, pri čemer naj bi bil nacionalizem povezan s samim kapitalizmom: ko naj bi bila vzpostavljena horizontalna razredna solidarnost, bo odveč tudi meščanski nacionalizem. Tega so se bistveno bolj od slovenskih socialdemokratov držali italijanski; saj so Slovenci (Etbín Kristan) že od strankarskega kongresa v Brnu 1899 poudarjali vlogo slovenščine kot jezika zatirane manjšine. V tem smislu bi lahko rekli tudi, da so italijanski socialdemokrati v Trstu dosledneje sledili internacionalizmu, saj nacionalizem zanje, za razliko od Slovencev, ni imel tako močne emancipatorne komponente. Medtem ko so se slovenski socialdemokrati vseskozi ukvarjali z vprašanjem narodnosti, ji italijanski do leta 1912, ko je Angelo Vivante izdal *Iredentismo adriatico*, niso pripisovali velike pozornosti (Cattaruzza, 2011).

Sicer so okviri nesoglasij tržaških časnikov tudi v dvajsetem stoletju ostajali podobni tistim iz devetdesetih let devetnajstega, le da je bil Delavski list (bržkone tudi po zaslugi praktičnih izkušenj in mlajših ter bolj sodobno izobraženih avtorjev) že mnogo bolj politično artikuliran in se je bolj zavedal posledic potencialnih realpolitičnih povezovanj med socialdemokrati in liberalci. Ogradili so se od ideje slovanske vzajemnosti, vključno z neoslavizmom (»Rybář in drugi – nikoli jasno ne nastopijo proti klerikalcem, skrivajo se za 'slogo', kjer je že davno več ni.«⁵⁷). Odpor do liberalizma je postajal čedalje izrazitejši; zavračali so kakršnokoli sodelovanje z njim (imajo ga za nekakšno »ne-ideologijo«, politiko stanja na okopih in defenzive, namesto da bi stopili v ofenzivo za dobrobit ljudi), četudi bi to na volitvah pomenilo zmago katoliškega tabora; ta jim ni bil nič bolj tuj od liberalne-

55 Lev Ferdinand Tuma, nečak Henrika Tume, se je v Trst preselil le leto prej, štel pa je štiriindvajset let. Bil je avtor lucidnih analiz, ki jih preveva sodobni, mednarodni duh. Le nekaj let pozneje je intelektualno udejstvovanje zamenjal za mednarodno kariero v zavarovalništvu, ki ga je vodila od Londona preko Rusije do Švedske.

56 Delavski list, 3. 1. 1908: Nekoliko besed o narodnem vprašanju, 1–2.

57 Delavski list, 24. 7. 1908: Mi in liberalizem, 1.

ga. Zagovarjali so tudi stališče, da »več nego ves klerikalizem je naredil socialni demokraciji kot politični stranki škodo liberalizem na Slovenskem,« saj naj bi bila ta le »polovičarstvo v vseh ozirih«. ⁵⁸

In kot je svoje ideološko besedišče razširjala socialdemokracija, ga je tudi liberalni tabor; z začetkom 20. stoletja lahko v Edinosti spremljamo razvoj gospodarskih tem, ki so dobivale čedalje značilnejšo artikulacijo (npr. »gospodarski razvoj stopa vedno naprej, ustvarja vedno nove in nove potrebe in spreminja nazore o dosedanji upravi«⁵⁹). Sicer pa je gospodarstvo stalo v samem jedru programa neoslavizma, eden njegovih temeljnih ciljev je bila nekakšna vseslovenska trgovsko-obrtna zbornica. Čeprav bi liberalce v krogu Edinosti in privrženca neoslavizma na splošno z današnjim besediščem in ob primerjavi s socialdemokrati lahko površno označili za »ekonomsko liberalne«, pa so ostajali zasidrani v svoj pozicijsko konservativni aktivizem. ⁶⁰

Edinost je kot v času ruske revolucije 1905 jasno zavedala, da si socialdemokracija s svojimi javnimi občili odžira stranke, zato so vztrajno držali ravnotežje med različnimi temami, tako meščanskimi kot delavskimi in zbujali občutek, kakor bi jim bilo enako mar za vse Slovence (Slovane). Za to skrbjo je gotovo tičal tudi ekonomski interes prodaje časopisa. Linijo razrednega boja, ki jo je držal Delavski list, je omilila s slogaštvom in pomenom slovanskega gibanja za delavstvo. Nazoren prikaz tega je poročilo o obisku slovanskih novinarjev v Trstu. Poročevalec Edinosti je poudaril, da je bilo lepo videti galerijo nabito polno z ljudmi delavskega stanu, v parterju pa naj bi z ramo ob rami sedela proletarec in gospod, nad čemer naj bi bili očarani tudi sami gostje. Na kratko so povzeli napitnice in pozdrave gostom, med katerimi je posebej izpostavila hrvaškega pravnika, politika in glasbenika Josipa Mandića, ki je poudaril, da se tržaško delavstvo zaveda slovanskih idej. Čeprav naj bi bil delavski boj po njegovem mnenju izredno zahteven, je obljubil, da bodo v njem vztrajali, saj jim kot »proletarskemu narodu« drugega ne preostane. Zaključil je z besedami: »Podprite nas! Pomislite, da pot do Soluna in Carigrada vede preko Trsta. Pomagajte nam rešiti vprašanje slovanskega delavstva v Trstu in pomagali boste rešiti slovansko vprašanje na tej zemlji!«⁶¹

ZAKLJUČEK

Trst je zaradi svoje narodnostno mešane sestave prebivalstva vsaj od druge polovice 19. stoletja predstavljal poligon za narodna bojišča in veljal za enega nacionalno najbolj zavednih delov, kjer so živeli Slovenci. Zaradi neposredne bližine »tujega« so bili v javnosti aktivni Slovenci v Trstu tudi bolj nagnjeni k iskanju širših zavezništov, pa naj gre za privrženost rusofiliji, slovanski vzajemnosti ali jugoslovanski ideji. Članek prinaša spoznanja o tem, na kako sumničavo občinstvo so naleteli slovenski socialdemokrati v

58 Delavski list, 24. 7. 1908: Mi in liberalizem, 1.

59 Edinost, 9. 7. 1908: Svetovni kongres trgovskih zbornic v Pragi, 1.

60 Dušan Kermavner je narodnjaške liberalce na čelu s Franom Podgornikom imenoval za »kriptoliberalce« ter opozarjal, da v njihovem liberalizmu ni bilo nikakršnega naprednjaštva (Kermavner, 1963).

61 Edinost, 12. 9. 1908: Slavnost slovanske ideje, 1.

Trstu, ko so v zadnjem desetletju 19. stoletja začeli vstopati v javni prostor. Kamen spotike je bil že od samega začetka internacionalizem. Zanimivo je, kako so se tržaški nosilci vseslovanskega gibanja, ki so si celo življenje prizadevali za nadnacionalno združevanje Slovanov, burno odzvali na socialistični internacionalizem, ki si je prizadeval poseči onkraj obstoječih vzorcev. Hkrati lahko tudi vidimo, da so imeli tržaški socialisti – kljub naklonjenosti do Rusije in jasni privrženosti jugoslovanstvu – zadržke do koncepta vseslovanskega združevanja, na čelu z neoslavizmom, ki se je začel oblikovati po letu 1905. Trst je bilo tudi mesto, kjer se je s časopisom Slovenka jasno pokazala težnja po ženski emancipaciji. Doseči naj bi jo bilo mogoče na dva načina: preko narodne (ženska kot zavedna Slovenka, ki se udejstvuje v narodnem delu) ali razredne emancipacije (ženska kot zatirana, delavka, ki bo postala enakovredna moškemu preko razrednega boja); in tudi ta dilema je bila kamen spotike med socialdemokrati in liberalci.

Na podlagi obravnavanih virov se je izkazalo, da so bili osrednji zagovorniki obeh nazorov, tako socialističnih kot liberalnih, idejno precej fluidni. Ne le da niti na ožjem tržaškem (kaj šele širšem slovenskem, jugoslovanskem ali avstrijskem) območju niso izoblikovali enotne ideologije, pač pa so tudi sami pogosto spreminjali stališča ali si celo v temelju nasprotovali (kot denimo Karl Slanc, ki se je po eni strani skliceval na historični materializem, po drugi pa opeval vrline cesarja Maksimilijana I.). Primer naklonjenosti slovenskega socialista avstrijskemu carju Maksimilijanu kaže na moč lokalne komponente Trsta. Z izjemo Etbina Kristana se teoretska misel vseh obravnavanih slovenskih socialističnih teoretikov v Trstu vrti prav okoli mesta in njegove vloge v socializmu. Ne glede na internacionalistična prepričanja so lastno mesto videli kot srčiko socialdemokracije; in to ne le v lokalnem pač pa tudi širšem avstrijskem ali jugoslovanskem prostoru.

Raziskava je pokazala, kako je nacionalni liberalizem v socializmu videl konkurenco. Od aktivnega udejstvovanja socialne demokracije dalje lahko spremljamo, kako se je tudi liberalna struja radikalizirala in do določene mere prevzela socialistično besedišče. Na tem mestu je zanimiva ocena iz Delavskega lista leta iz 1908, kjer so liberalcem očitali, da naj ne bi imeli lastne ideologije, ampak je njihova agenda le nasprotovanje drugim, pa naj bo to socialna demokracija ali katoliški tabor. Čeprav se ob branju tržaškega časopisja obravnavanega obdobja mestoma zdi, da sta se idejno-politična nazora socialistov in liberalcev stikala in mestoma celo stapljala, je vseskozi prihajalo do nenadnih odtegnitev in obojestranskih zavračanj, ki se vlečejo do današnjih časov. Politične ideje se ne porajajo same iz sebe, ampak se največkrat oblikujejo kot odziv na prisotnost *Drugega*; tako je bilo tudi v Trstu poznega 19. in zgodnjega 20. stoletja.

CLASS STRUGGLE VS. NATIONALISM.
EXAMPLE OF TRIESTE 1888–1914

Manca G. RENKO

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: manca.renko@gmail.com

SUMMARY

Due to the close proximity of the “Other”, Slovene inhabitants of Trieste were inclined to seek broader alliances, whether they were connected to Russophilia, Slavic reciprocity or the Yugoslav idea. It is therefore particularly interesting to observe how they reacted to internationalism, which was in the late 19th century becoming increasingly popular by social democracy. Where do socialism and liberalism stand apart, how does class struggle fight nationalism as an emancipatory movement? This was clearly shown in the Russian Revolution of 1905; no other Slovenian newspaper reported about it with such an intensity as the liberal Edinost and the socialist Rdeči prapor in Trieste. Edinost continued to advocate the Tsar as the personalization of Russia itself, and Rdeči prapor stood firmly on the stand of the people’s uprising. A full-year analysis of the accounts of both newspapers shows how ideologically unmanaged and changing their views were, and at the same time it points out the direction in which both ideas will develop in the 20th century. Answers to some topical questions (e.g. Is the struggle for a woman’s equality a matter of a national or class struggle?) have crystallized over the years, but the relationship between the nation and the class has always remained variable. It is also interesting to observe how socialist theory formed its local variations; the socialists Henrik Tuma and Karel Slanc see the future of socialism in Trieste, as it is supposed to be the perfect town for the beginning of the workers’ movement. However, to a certain extent, they remained faithful to national frameworks and even to the framework of the monarchy. But this can not be said for all social democrats, e.g. Ivan Regent and Etbin Kristan were much more committed to internationalism. The survey also shows how liberalism (nationalism) competed with socialism: the liberal discourse had radicalized and, to a certain extent, even took over the socialist vocabulary. Although it may sometimes seem that the ideological and political views intertwined and, to some extent, even merged, we keep noticing sudden withdrawals and mutual rejections that are being drawn to the present times.

Keywords: socialism, liberalism, nationalism, internationalism, women’s emancipation, Slavism, Trieste

IZVORI I LITERATURA

- Cattaruzza, Marina (2011):** Sozialisten an der Adria. Plurinationale Arbeiterbewegung in der Habsburgermonarchie. Berlin, Duncker&Humboldt.
- Cattaruzza, Marina (2017):** Italy and its Eastern Border, 1866–2016. London, Routledge.
- Čurkina, Iskra (1995):** Rusko-slovenski kulturni stiki. Ljubljana, Slovenska matica.
- Delavec.** Trst, 1897–1898.
- Delavski list.** Trst, 1908–1909.
- Edinost.** Trst, 1876–1928.
- Figes, Orlando (2013):** Tragedija ljudstva. Ljubljana, Modrijan.
- Furet, François (1998):** Minule iluzije. Esej o komunistični ideji 20. stoletja. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Gantar Godina, Irena (1994):** Neoslavizem in Slovenci. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Gombač, Boris M. (1993):** Trst-Trieste: Dve imeni, ena identiteta. Trst, Ljubljana, Tržaška založba in Narodni muzej.
- Gombač, Boris M. (2006):** Slovenska socialdemokracija v Trstu 1889–1900. Zgodovinski časopis, 60, 1–2, 95–121.
- Judson, Pieter M. (2006):** Guardians of the nation: activists on the language frontiers of imperial Austria. Cambridge, Harvard University Press.
- Kardelj, Edvard (1957):** Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana, DZS.
- Kermavner, Dušan (1960):** Slovenska publicistika in prva ruska revolucija. Ljubljana, DZS.
- Kermavner, Dušan (1963):** Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Klabjan, Borut (2013):** Od Trsta do Sarajeva in nazaj: dinastična lojalnost in nacionalna pripadnost v habsburškem Trstu na predvečer prve svetovne vojne. Acta Histriae, 21, 4, 749–772.
- Klabjan, Borut (2015):** Nacionalizacija kulturne krajine severnega Jadrana na začetku 20. stoletja: primer Verdijevega spomenika v Trstu. Acta Histriae, 23, 1, 113–130.
- Kristan, Etbini (1901):** Kapitalizem in proletarijat. Trst, J. Kopač.
- Kristan, Etbini (1950):** Izbrano delo. Ljubljana, DZS.
- Mihurko Poniž, Katja (2017):** Zofka Kveder in revija Slovenka. Prvi ženski časopis (1897–1902). Ljubljana, Filozofska fakulteta, 39–52.
- Mosse, George L. (2005):** Nacionalizem in seksualnost: morala srednjih razredov in seksualne norme v moderni Evropi. Ljubljana, *cf.
- Negrelli, Giorgio (1978):** Al di qua del mito: diritto storico e difesa nazionale nell'autonomismo della Trieste asburgica. Udine, Del Bianco.
- Pahor, Milan (2004):** Slavjanska sloga: Slovenci in Hrvati v Trstu: od avstroogrške monarhije do italijanske republike. Trst, ZTT.
- Pirjevec, Jože (2007):** »Trst je naš!«. Boj Slovencev za morje (1848–1951). Ljubljana, Nova revija.

- Rahten, Andrej (2009):** Avstromarksistični pogledi na jugoslovansko vprašanje. *PILAR – Croatian Journal of Social Sciences and Humanities*, 5, 7–8, 123–132.
- Reill, Dominique Kirchner (2012):** *Nationalists Who Feared The Nation. Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice.* Stanford, Stanford University Press.
- Regent, Ivan (1961):** Poglavlja iz boja za socializem III. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Rdeči prapor.** Ljubljana, Trst, 1898–1905.
- Selišnik, Irena (2017):** Ivanka Anžič Klemenčič: od mlade do stare feministke. *Slovenka. Prvi ženski časopis (1897–1902).* Ljubljana, Filozofska fakulteta, 27–38.
- Slanc, Karl (1912):** Avstrijski Jugoslovani in morje. Gorica, A. Gabršček.
- Slovanski svet.** Trst, 1888–1899.
- Slovenka.** Trst, 1897–1900.
- Štepec, Marko (2002):** Antisemitizem, Evropa in Slovenci. V: Vodopivec, Peter (ur.): *Slovenci v Evropi.* Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete univerze v Ljubljani, 61–85.
- Tuma, Henrik (1907):** Jugoslovanska ideja in Slovenci. Gorica, A. Gabršček.
- Tuma, Henrik (1994):** *Pisma. Osebnosti in dogodki 1893–1935.* Ljubljana, ZRC SAZU.
- Tuma, Henrik (1997):** *Iz mojega življenja. Spomini, misli, izpovedi.* Ljubljana, Tuma.
- Verginella, Marta (2001):** *Judovski troti in slovenske čebelice.* Melikov zbornik, 667–674.
- Verginella, Marta (2011):** Nacionalna pripadnost žensk in njihovo delovanje na nacionalnem obrobju. V: Ahačič, Kozma & Petra Testen (ur.): *Jeziki, identitete, pripadnosti med središči in obrobji. V počastitev 500. obletnice rojstva Primoža Trubarja.* Ljubljana, ZRC SAZU, 253–262.
- Verginella, Marta (ur.) (2017):** *Slovenka. Prvi ženski časopis (1897–1902).* Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Volk, Alessandro (1993):** *Socialismo, associazionismo operaio e movimento nazionale sloveno a Trieste dal 1880 al 1890: tesi di laurea in storia.* Trieste, Università degli studi di Trieste.
- Zvonček.** Ljubljana, 1900–1939.